

УДК 316

РОМАНЕНКО Ю.В.

ТЕХНОЛОГІЇ ТРАДИЦІОНАЛІСТСЬКОГО ІМПРИНТИНГУ ТА РИТУАЛЬНОГО ПРОГРАМУВАННЯ В СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню технологій традиціоналістського імпринтингу та ритуального програмування в соціалізації. Визначено генезу та особливості імпринтингу, а також проаналізовано його взаємозв'язок із соціалізацією. Розглянуто характеристики технологій традиціоналістського імпринтингу та ритуального програмування та визначено їх роль у формуванні особистості в процесі соціалізації.

Ключові слова: технологія, імпринтинг, ритуал, програмування, особистість, соціалізація, соціальна система.

Постановка наукової проблеми. Актуальність дослідження вищезазначеної проблеми, насамперед, пов'язана із феноменом соціалізації, який достатньою мірою представлений у науковій літературі з теоретичної соціології. Хоча це питання і розглядало багато дослідників, проте проблема соціалізації не поставала у науковців саме в контексті метапрограмної і психотехнологічної зумовленості.

Отже, *проблема цього дослідження* полягає в протиріччі між необхідністю розробки теоретичних підходів в інтерпретації соціалізації як соціокультурного феномену і соціотехнологічного процесу та слабкою представленістю в науковій літературі відповідних теоретико-практичних напрацювань, присвячених комплексній рефлексії технологій традиціоналістського імпринтингу та ритуального програмування в соціалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Основою дослідження є монографії і статті, підручники та посібники українських та зарубіжних авторів, базові соціологічні теорії і концепції соціалізації індивідів, зокрема: Е. Аронсона, А. Бароніна, Е. Гоффмана, Р. Ділтса, Р. Ейкєрта, Л. Керролла, Х. Кохута, Т. Лірі, Р. Ліфтона, К. Лоренца, В. Малявіна, А. Ноймайра, Л. Переломова, Р. Уїлсона, М. Холла.

Цілі статті та постановка завдань. Мета статті – дослідження технологій традиціоналістського імпринтингу та ритуального програмування в соціалізації. Із зазначеної мети випливають такі завдання:

– визначити генезу та особливості імпринтингу, проаналізувати його взаємозв'язок із соціалізацією;

– розглянути характеристики технологій традиціоналістського імпринтингу та ритуального програмування, а також визначити їх роль у формуванні особистості в процесі соціалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. Поняття імпринтингу вперше було використано етологом К. Лоренцом [14, с. 59]. Етимологічно термін перекладається як “запис” (“вдруківка”). В поведінці деяких живих організмів (зокрема птахів) спостерігається така закономірність: вони перетворюють на материнський об’єкт перше сприйняття живої чи неживої істоти.

Неоціненний внесок у створення імпринт-концепції в рамках психології еволюції внесли Т. Лірі і його послідовник Р. Уілсон. Необхідно також відзначити Еріксона і Р. Ділтса. Останній надав точне визначення: “Імпринт (від англ. *imprint* – запам’ятовувати, залишати слід) – це досвід або послідовність життєвих досвідів минулого, що сформували у людини переконання чи сукупність переконань” [11].

Імпринтинг здійснюється протягом певних, зазвичай дуже обмежених періодів життєвого циклу (сенсильних, критичних моментів імпринтної вразливості), причому протікає дуже швидко і безсвідомо. Межі особистого “Я” в імпринті розмиті, тобто важливі не тільки особистісні прояви, але й система відносин зі значущими іншими, що залучені в ситуацію. Мова йде про безсвідоме наслідування реакцій цих самих значущих, і це формує досвід.

Імпринт не обов’язково негативний, він може бути і сприятливим для розвитку особистості. Все залежить від характеру реакції на імпринтингові обставини, що виникають. Це, зокрема, підкреслював Т. Лірі в “Семи мовах Бога”, відзначаючи, що імпринти можуть бути важливим позитивним досвідом, що приводить до корисних переконань, і лише при травмуванні є проблематичним досвідом, який призводить до переконань, що обмежують [5, с. 147].

Імпринти можуть об’єднуватися в складні системи, особливо при наявності пізніших травматичних інформаційних фіксацій, які посилюють більш ранній імпринт. А виявляються вони, наприклад, у вигляді відчуття “глухого закутка” в житті, тобто безвиході, нездатності, покинутості, нікчемності тощо.

Незважаючи на незворотність результатів імпринтингу, їх можна нейтралізувати. У різних напрямках психології існують відмінні один від одного підходи до цього процесу, але перш за все важливо зрозуміти, в чому він полягає. Л. Керролл наводить цікаву метафору для пояснення: “Уявіть собі таке: вода у шланзі для поливу газону постійно перебуває під тиском. Тиск забезпечує велика водонапірна станція, і він є завжди. Однак, встановивши регульовані розбризкувачі води, ви можете контролювати цей тиск або навіть повністю звести його нанівець. Таким чином, для нейтралізації чогось потрібно щось додати” [4, с. 132].

Отже, *імпринтинг* – психофізіологічний механізм, суть якого полягає в тому, що враження чи образ, сприйняті в певний критичний період розвитку особи, міцно вкарбовуються в її пам'яті та ментальності, перетворюючись на стійку поведінкову програму, яку можна змінити за допомогою психотерапевтичних прийомів, а також соціодіагностичних та соціотерапевтичних технологій. Варто також зазначити, що екстраполюючи властивості психотехнологій на соціальну реальність, створюється можливість для ліквідації вкарбованих психопрограмок не тільки для окремих соціальних суб'єктів, але і для соціальних груп та окремого суспільства в цілому.

Імпринтинг тісно пов'язаний із двома формоутвореннями соціокультурної регуляції мислення та поведінки: *традицією* та *ритуалом*. І перше, і друге виражають консенсус щодо депривації соціальною системою потреби особи в особистому просторі та часі. Традиція, як і ритуал, не може функціонувати, якщо в процесі передання соціокодів з'являється певна інновація – утворюється альтернативно девіантне значення, що порушує гомогенність інформаційного потоку передаваних соціальною системою директив щодо належного мислення і поведінки. “Збій в програмі” призводить до механічної заміни ланки-особи, що дозволила собі порушити трансмісію соціокодів і домоглася мінімуму суб'єктності. Саме тому життя особи в цих соціальних системах мало що значить: її простір і час ущільнені соціальною системою засобами ритуалу.

Традиція і ритуал доповнюють одне одного, як антена і приймач: антена налаштовує приймач на хвилю, де звучить дещо, що не належить приймачеві та має бути лише передане, трансльоване для будь-кого. Завдяки ритуалу особа поводить себе так, начебто її не існувало, вона стає пустою, живим мерцем, привидом, що зображує ознаки фізичної присутності при соціопсихічній відсутності. Це і є досягнення того “тонкого” стану, в якому особа стає вже символічним конструктом.

«Прагнення розкласти життя на типові, нормативні моменти, відкрити нескінченність, що не зводиться до логічної одиницності абсолюту і тому приховує в собі потужність життя, видає потребу оголити те, що не піддається руйнуванню в людському – дещо, за визначенням, незвичайне і все ж всезагальне і звичайне. Життя “людини культури” – це акт преістотнення індивідуальної біографії в анонімну Долю світу, зведення суб'єктивної чуттєвості до цноти “стародавнього почуття” (*гучин*), в якому гранична інтенсивність переживання вже не відрізняється від безтурботного спокою» [7, с. 101].

Логіка функціонування традиції та ритуалу може бути відтворена за допомогою теорії соціальної драматургії Е. Гоффмана [13, с. 73]. Головною відмінністю від класичної сцени і перформансу тут буде те, що актори не знають сценарій і свої рольові партії до кінця. Адже йдеться не про завершену сукупність приписів, а про поле латентних очікувань, які створюють на шляху прояву життєвої активності особи відповідні “пастки”. Традиціоналізм і ритуалізм – це вчинення дії з острахом

помилитися через недосконале уявлення про “правильне”, оскільки знання про “правильне” є відокремленим від особи, воно є “надсвідомим колективним безсвідомим”.

Між колективним безсвідомим та інституційно-регулятивними формоутвореннями соціальної системи складаються відносини символічної трансгресії [10, с. 24], обміну символічним досвідом у вигляді значень, соціокодів, цінностей, норм та іншими, що в умовах традиціоналізму набувають специфічної вираженості. Йдеться про відкритість соціального архіву, де зберігаються колективні уявлення, їх висококонтекстуальність і несистематизованість. Тут вдалою була б пояснювальна метафора із пришвидченим перекладом для людини, яка недосконало володіє мовою: на тлі такого перекладу утворюються “пустоти” нерозуміння. Те саме стосується і ритуалу: в його використанні утворюються “пустоти”, а тому ритуальну поведінку супроводжують фобічні та гальмівні реакції на соціальне середовище.

У контексті теоретичних поглядів автора дослідження імпринтинг розглядається як одна із технологій соціалізації, що ґрунтується на тимчасовому або постійному блокуванні еґо-ідентичності, деперсоналізації особи з упровадженням в її психіку чіткого запису соціальних кодів-імпринтів, які перешкоджають становленню цілісної самості та закріплюють стан особистої фрагментації.

“Стартовим” моментом імпринтингу є ціннісно-інфляційний шок, що переживає особа під впливом фізичного або психічного екстремального стану (наприклад, насильства, приниження особистої гідності, раптового “розриву шаблонів” тощо). В момент такого переживання психіка стає тимчасово відкритою для відповідного “запису”, при цьому мова йде не просто про окремі образи, а і про світогляд чи базисні переконання. Так, в стародавніх культурах використовувались містеріальні ініціації, які були призначені для перетворення хитких прихильників певного релігійно-філософського вчення на adeptів-ортодоксів із непохитною позицією.

“Перед початком ініціацій новачка ставили на шкіру принесеної в жертву тварини, і він клявся, що лише смерть розімкне його вуста і що він ніколи не розкриє секретів, довірених йому... Вважалося, що опівночі невидимі світи сходяться близько до земної сфери і що душі в цей час просковзують туди, набуваючи матеріального існування. З цієї причини велика кількість елевсинських езотерій відбувалася вночі (точніше, опівночі).

Оскільки в містеріях часто доводилося мати справу з людьми, що упускали свої філософські, духовно сприятливі можливості, зали для посвячення нагадували жахи Гадеса. Все це супроводжувалося вражаючими ритуальними драмами. Після проходження жорстоких випробувань із пастками і небезпеками кандидат отримував почесний титул *Містес*, тобто, той, хто бачить крізь туман або ж занавіс... Неофіт при ініціації проходить все більш блискучі кімнати, що символізує сходження душі від нижчих світів до області світла. Нарешті, він заходить

до кімнати зі склепіннями (арками), де стоїть гарно освітлена скульптура богині Церери. Тут, в присутності вищих жреців містерій, одягнутих в ошатний одяг, його посвячують у вищі секрети Елевсинських містерій” [12, с. 54–56].

Менш витончені варіації імпринтингу передбачають використання насильства з метою раптового виривання ідентичності з узвичаєного кола соціальних значень. Існує приклад із військовим училищем або будь-якою військовою частиною, де новобранців в перші дні приголомшують контрастом між звичайною для них цивільною культурою і напівкримінальними стереотипами нової організації.

Більш м’яким варіантом імпринтингу може бути техніка “бомбардування любов’ю”, що застосовується в тоталітарних релігійних сектах, у рекрутингу прихильників. Новоприбульця обдаровують (звісно, спеціально підготовлені члени організації) надмірно великою кількістю позитивних “погладжуваль” і емоційних заохочень, що створює безпрецедентну інфляцію цінностей і спроби перегляду “правильності” особистого світогляду. Людина починає вагатися з приводу адекватності картини світу, моральних переконань тощо. На місці тимчасового ціннісного вакууму виникає інтенсивний страх несеміотизованого і несигніфікованого простору і часу, який має бути заповнений альтернативними значеннями. І тут організаційні авторитети говорять: “Є вихід!”. Психіка людини заповнюється новими соціальними змістами: нормами, цінностями, стереотипами; водночас відбувається підміна его-центру організаційними інтроектами другого “Я”.

Як зазначають автори [8, с. 509–510], «релігії “Нового століття” систематично витрують зі свідомості своїх прихильників уявлення про себе як про самостійну, незалежну сутність, змушують його відмовитися від своїх інтересів і бажань на користь так званих спільних інтересів, за якими фактично приховуються своєкорисливі розрахунки лідера та його найближчого оточення. Свідомість соціально розвинутої людини ідеологи культів намагаються підмінити світовідчуттям дитини, яка покладається на готові рішення “батька”».

Немає сумнівів в тому, що така технологія соціалізації призначена для закладання регресійно інфантилізованого життєвого сценарію – соціального мікроперформативу для особи-дитини під наглядом соціального паноптикуму.

«Майстер говорить: “Я не створюю, а лише передаю. Будучи прихильником істини, я захоплююся традиціями глибокої давнини”» [9, с. 132].

Найбільш красномовною тут є перша фраза Конфуція: *він не створює, він передає (архівує)*. Мудрець не той, хто відкриває, а той, хто експлікує; відповідно і в сфері вчинків – доброчесний не той, хто виявляє автономію волі (вчинок), а той, хто покладається на вже відкриті схематизми соціальної дії (ритуал, церемоніал).

Звертаючись до вже існуючих в літературі з психоаналізу напрацювань (Х. Кохут) є можливість виокремити особливості імпринтингу як технології соціалізації.

По-перше, імпринтинг пов'язаний зі штучним блокуванням особистої континуації – тобто, становлення у людини сталих рамок просторово-часової ідентичності. Це стає можливим як на рівні макросоціальності, так і окремих мікроорганізаційних (найчастіше – унінодальних) утворень. Імпринтинг на мікросоціальному рівні як технологію соціалізації використовують майже всі закриті організаційні структури, що зацікавлені у підриві поведінкової та мисленнєвої самодетермінації особи. Армія, служба безпеки, пенітенціарні установи, тоталітарні релігійні секти – всі ці організації прямо чи опосередковано використовують імпринтинг, оскільки деконтинуалізують особисте життя, роблять його суцільно публічним і “просвічуваним”.

Так, в армії особи (принаймні, рядового складу) майже повністю позбавлені особистого простору і часу, останній є регламентованим і цілераціонально організованим. Але йдеться навіть не стільки про деконтинуацію, скільки про її наслідки: особа перетворюється на реактивну істоту, кожен крок якої у внутрішньому плані її психічної організації перебуває під пильним оком інтеріоризованого соціального контролю.

По-друге, імпринтинг означає високий ступінь публіцизації особистих ролей мікрорівня, що усвідомлено або неусвідомлено сприймаються як продовження вертикалі влади. Такого роду вертикалізоване сприйняття сім'ї, дружнього оточення притаманне традиціоналістським суспільствам, хоча може створюватись штучно і на мікрорівні (коли, скажімо, уява особи вимальовує величезну ієрархію служників церкви).

По-третє, імпринтингові технології соціалізації знаходять застосування у висококонтекстуальних культурних середовищах. Низькоконтекстуальні культури із глобальною нормативною регуляцією непристосовані для імпринтингу саме з причин залишення соціоконтинуальних “пустот”, що заповнюються особою в її життєвій активності. Чим більше індивідуалізм легітимований в культурі та соціальності, тим більше внутрішніх диспозицій створює особа, укріплюючи свій мікросистемний анклав, тим з меншою імовірністю застосовуватиметься імпринтинг як технологія соціалізації.

Цю особливість легко виявити навіть на прикладі такого добре відомого феномену, як міжкультурні відмінності в фундаментальній помилці атрибуції. Адже, якщо представники азійських культур (зокрема китайці та корейці) віддають перевагу зовнішньоситуативним диспозиціям в оцінці дій інших (при приписуванні іншим людям причин їхньої поведінки) та приписують негативні атрибуції власному “Я” при невдачах, то результати соціокультурного імпринтингу свідчать про більш високу

ефективність азійських соціальних систем у застосуванні подібної технології.

“Лі і Селігман з’ясували, що американці китайського походження, не дивлячись на те, що вони проживають в Сполучених Штатах, не демонструють традиційну для білих американців помилку атрибуції на користь свого “Я”. Їх патерн атрибуції є ідентичним патерну студентів в самому Китаї. Існують також докази того, що люди в колективістських культурах, подібних Китаю, ухиляються від американського патерну атрибуції на користь свого “Я”, приписуючи свої невдачі внутрішнім причинам, а не зовнішнім” [1, с. 144].

Більше того, якщо життєва активність передбачає вольове цілепокладання, то внедріння імпринтингів призводить до заміщення вольової поведінки польовою.

Феномен польової поведінки розглядався у монографії та докторській дисертації на матеріалах з історії культури Китаю та конфуціансько-даоських етносоціальних спільнот [10, с. 115].

Виходячи з цього, сім’я в китайській соціальній системі перетворюється на ретранслятор генералізованих соціокодів, середовищем первинної підготовки для життя у великому соціумі. Встановлюється розвинута система вертикальної мобільності, макрофільтри меморіосеміозису, які жорстко відсіюють всіляку “неконструктивну” творчість та особистісну перформативність. “Великий батько” (що є вже не просто першообразом, але і аттрактором) веде війну проти гри і автентичності некерованої сублимації, замінюючи інтуїцію і інсайтмент матерналістської спонтанності керованим маріонетковим ритуалом, де відбувається своєрідне “усічення” творчих експериментів індивідуального існування. Природно, що про свободу від макросоціальності тут не може бути і мови: самотності індуса з космічною мрійливістю (саме такий стан припускають трансгенераційні диспозиції, сформовані завдяки відповідним психотехнологіям) протистоїть образ традиціоналістськи вихованого конфуціанця, спокушеного мистецтвом прецедентів.

А. Баронін зазначає: “Цінність форми у свідомості китайців, <...> переважає за своєю значущістю зміст того чи іншого явища, або дії, що дає змогу розглядати цей етнопсихологічний феномен в структурі психічного складу китайців як домінування форми над змістом. Характерним є те, що перевага віддається зовнішнім проявам ввічливості, поваги, вшанування і практично не звертається увага на почуття емоції та внутрішній стан людини. Тому в китайській свідомості укріпилась уявлення про те, що в спілкуванні значущим є не те, що ти думаєш в дійсності, а те, що передбачено в цій комунікативній ситуації для китайця” [2, с. 46].

Немає сумнівів в тому, що імпринтинг є потужним засобом програмування для соціальної системи, яка буває зацікавлена в прижиттєвому узалеженні особи і мінімізації девіантних проявів її поведінки. Для глибокого імпринтингу в тоталітарних інституційних матрицях використовують перезапис глибинних мотивацій, що спричиняє

відмову особи від своїх попередніх переконань та ціннісних настанов. Глибинний перезапис розпочинається із включення особи в різноманітні форми самозізнання і публіцизації, в прямому значенні – “вивернення підкладки”, на чому вибудовується ціла низка контрольованих соціальною системою диспозицій.

У праці Р. Ліфтона [6] подана така модель імпринтингу, що відображає реалії становлення китайської системи “виправлення мислення”. Тут треба відзначити, що в монографії, незважаючи на специфічну назву (*Thought Reform and the Psychology of Totalism: the Study of Brainwashing in China*), йдеться не просто про виправлення мислення, а про зміну мікросеміозису, тобто генералізованої системи пріоритування, периферизації, селекції та дигніфікації значень особою.

Перезапис відбувається саме на рівні заглушення глибинної ідентичності та мікросеміотичних практик, де витворюються альтернативні щодо соціальної системи значення. Отже, самосприйняття особи переорієнтовується із режиму суб’єктності в режим трансісійності та фрагментації, на місці можливої атомарної інтегрованої самості з’являється мозаїчна фрагментована самість. Доцільною при аналізі останньої можна вважати позицію синтезу соціології і селф-психології.

У соціології формується система реакцій на соціальне середовище, що визначається як “психологія пішака”. “Відчуваючи себе неспроможною приховатися від сил більш потужних, ніж вона, людина підкоряє все пристосуванню до них. Вона стає чутливою до всіх видів сигналів, експертом з прогнозування тиску середовища і кваліфікованим спеціалістом по управлінню ним таким чином, що її психологічна енергія скоріше зливається із течією, ніж хворобливо повертається проти. Це вимагає від людини активної участі в маніпулюванні іншими, а також в нескінченному коловороті зрад іншим та передписаних зрад самому собі” [6, с. 502].

Висновки. Отже, імпринтинг є передусім соціотехнологією формування підвищеної соціальної сенситизації – своєрідної інтерналізованої системи знецінення особистих значень при збереженні орієнтованості особи на оперативний моніторинг експектацій соціального середовища, яке подає сигнали про можливі відхилення щоразу, коли з’являються ознаки зв’язного (інтегрованого) “его”, тобто, особа виходить із режиму соціальної трансмісії і переходить в режим продукування особистих значень – режим суб’єктності.

Як уже відзначалося, м’які форми імпринтингу можуть застосовуватися в цілком респектабельних і легітимних соціальних практиках, наприклад, в педагогіці, яка уможливорює закладення програм фрагментації особи при наявності у неї опору щодо соціалізуючих впливів. Наприклад, різні форми морально-педагогічної проробки (рос. термін “проработка” краще відображає смислове навантаження цього процесу), що супроводжуються емоційним тиском у поєднанні із моралізуванням,

слугують меті не припустити в подальшому появу ознак опору авторитету і проявів небажаної поведінки.

Список використаної літератури

1. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 560 с.
2. Баронин А.С. Этническая психология / А.С. Баронин. – К. : Тандем, 2000. – 264 с.
3. Кохут Х. Анализ самости / Хайнц Кохут. – М. : Когито-Центр, 2003. – 368 с.
4. Кэрролл Ли. Большая книга притч. 20 лет Крайона / Ли Кэрролл. – К. : София, 2010. – 432 с.
5. Лири Т. Семь языков Бога / Тимоти Лири. – М. : Пересвет, 2001. – 224 с.
6. Лифтон Р.Д. Технология “промывки мозгов”: Психология тоталитаризма / Р.Д. Лифтон. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2005. – 576 с.
7. Малявин В.В. Сумерки Дао. Культура Китая на пороге Нового времени / В.В. Малявин. – М. : АСТ, 2003. – 448 с.
8. Ноймайр А. Портрет диктатора / Антон Ноймайр // Психология господства и подчинения. – Мн., 1998. – С. 509–510.
9. Переломов Л.С. Конфуций: “Лунь юй” / Л.С. Переломов. – М. : Восточная литература, 1998. – 588 с.
10. Романенко Ю.В. Смыслопродуктування в соціальних системах / Ю.В. Романенко. – К. : Е та Е, 2005. – 276 с.
11. Уилсон Р.А. Психология эволюции / Р.А. Уилсон. – М. : София, 2005. – 327 с.
12. Холл М.П. Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии / М.П. Холл – М. : Эксмо : Мидгард, 2007. – 864 с.
13. Goffman E. Frameanalysis / E. Goffman. – N-Y., 1974. – 359 p.
14. Lorenz K. Companions as factors in the bird's environment / K. Lorenz. – Harvard University Press, 1935. – 441 p.

Романенко Ю.В. Технологии традиционалистского импринтинга и ритуального программирования в социализации

Статья посвящена исследованию технологий традиционалистского импринтинга и ритуального программирования в социализации. Определены генезис и особенности импринтинга, а также проанализирована его взаимосвязь с социализацией. Рассмотрены характеристики технологий традиционалистского импринтинга и ритуального программирования и определена их роль в формировании личности в процессе социализации.

Ключевые слова: технология, импринтинг, ритуал, программирование, личность, социализация, социальная система.

Romanenko Y. Traditionalist Imprinting Technology and Ritual Programming in the Socialization

The article investigates the technologies of traditionalistic imprinting and ritual programming in socialization. The genesis and characteristics of imprinting are determined, as well as its correlation with socialization is analyzed. The characteristics of technologies of traditionalistic imprinting and

ritual programming are considered, also their role in personality's formation in the process of socialization is determined.

Key words: *technology, imprinting, ritual, programming, personality, socialization, social system.*

Надійшла в редакцію 18 жовтня 2011 року